

Надія БІБІК,
головний науковий співробітник
Інституту педагогіки НАПН України,
доктор педагогічних наук, професор

Предмет "Я у світі": методичні орієнтири

Предмет "Я у світі" новий за назвою і вперше введений у інваріантну частину навчального плану для 3–4 класів.

Водночас цей предмет має вже достатню тривалу історію. Її відлік справедливо почати з уроків-подорожей у світ природи і людської праці В.О.Сухомлинського, зміст і методика яких є прообразом курсу "Ознайомлення з навколишнім світом" для учнів шестирічного віку ще з середини 80-х років минуло століття.

Жоден предмет не зазнав таких трансформацій, як той, про який йдеться.

Змінювалась назва ("Ознайомлення з навколишнім світом", "Я і Україна", "Я у світі"), обсяг, класи і тривалість навчання. Зокрема, спочатку це був одногодинний інтегрований курс з елементів суспільствознавства і природознавства і вивчався лише у 1 класі, пізніше – з 1 по 4 клас.

Такі перетворення не додали стабільності методичній системі предмета, її розвитку.

Цим пояснюється безліч питань, які виникають у вчителів і методистів під час конференцій, семінарів, у процесі курсової підготовки.

Ми намагалися систематизувати ці запитання і врахувати під час підготовки навчально-методичного супроводу до предмета, який становить комплекс (підручник, робочий зошит для учня, завдання для експрес-контролю навчальних досягнень учня, методичний посібник для вчителя з орієнтовним плануванням змісту, варіантами розробок уроків).

Цільове призначення названого предмета – організувати адекватне освоєння дитиною молодшого шкільного віку реального світу у його зв'язках і залежностях, створити базу для практичної діяльності учнів, їхнього різнобічного розвитку.

Оскільки зміст предмета "Я у світі" має об'єктивно міжпредметний характер, у його конструюванні важливо було забезпечити самостійне значення, оригінальний зміст, який би не дублював соціального й науково-пізнавального матеріалу інших навчальних предметів.

Одночасно він мусить стати ядром виховного впливу на особистість дитини і бути органічно пов'язаним із системою знань, які передбачені іншими предметами, програмою позакласної діяль-

ності, що забезпечить різнобічність, перспективність навчання, виховання і розвитку молодших школярів.

Методична нестандартність має запобігти перевантаженню дітей, створити позитивне тло навчання, стимулювати появу інтересу дітей до пізнання соціального світу, себе й інших людей. Крім того, введення такого предмета допоможе розвантажити інші дисципліни від розв'язання питань, які не мають до них безпосереднього відношення (культура поведінки, правопорушення і відповідальність за них), дасть змогу сконцентрувати більше уваги на специфічних завданнях кожного предмета (формування обчислювальних навичок, оволодіння технікою читання та ін.).

Дидактико-методична організація виділеного в програмі фактичного матеріалу з предмета "Я у світі" реалізується на таких принципах:

- принцип концентризму дає можливість зв'язувати відоме і невідоме, поступово ускладнювати навчальний матеріал, розвивати, розширювати, систематизувати уявлення дітей про явища реального світу; набувати досвіду взаємин з іншими людьми, вправляти у певних уміннях і навичках;
- принцип послідовності у залученні матеріалу дозволить поступово накопичувати враження у кількох напрямках і з різних джерел, вести дітей від локальних і часткових до тематичних узагальнень;
- принцип від простого до складного, від відомого до маловідомого дасть змогу поступово розширювати, збагачувати зміст матеріалу кожної теми, забезпечувати поетапність у формуванні понять, уявлень;
- принцип здійснення зв'язку змісту з навколишнім життям. Йому відводиться особливо важливе місце, тому що обмеженість життєвого досвіду дітей спонукає до постійного залучення й аналізу життєвих вражень;
- принцип забезпечення емоційності в засвоєнні навчального матеріалу передбачає виклик і зміцнення різноманітних проявів почуттів у процесі засвоєння змісту, реалізацію почуття у вчинках, у діяльності;
- принцип активності і самостійності учнів в оволодінні програмним матеріалом є основою для

забезпечення свідомості засвоєння змісту, доцільності організації елементарної пошукової діяльності.

Кожна тема має наскрізний характер, у 3 і 4 класах відрізняється обсягом і складністю змісту.

Змістове наповнення курсу зосередить третьокласників на усвідомленні суті взаємовідносин людини і суспільства, набутті демократичних цінностей, адекватному випробовуванні різноманітних соціальних ролей, засвоєнні поведінкових еталонів.

Тема "Людина" вводить дитину в світ власного "Я", допомагає усвідомити неповторність кожної людини, зумовлює бажання й потребу пізнавати себе й навколишній світ за допомогою органів чуття, розуміння цінності людського життя і взаємин між людьми, які передбачають чесність, доброту, відповідальність тощо.

Тема "Людина серед людей" дає змогу поставити дитину в різноманітні ситуації, де вона може вправлятися у культурі спілкування з різними людьми, адекватно реагувати на вчинки та слова своїх ровесників, батьків, сусідів, чужих людей.

Соціальний розвиток потребує особливої уваги. Недостатньо ознайомити дитину з правилами поведінки й людського спілкування. Потрібно формувати її моральні якості, розвивати моральну стійкість до негативних і несприятливих умов, з якими вона може зіткнутися.

Тема "Людина в суспільстві", "Людина і світ" розширюють й уточнюють знання дітей про місце їхнього проживання, формують уявлення про Україну як незалежну державу, символи нашої держави, її місце серед незалежних країн.

Ці теми висвітлюють питання, що сприятимуть оволодінню історико-культурним досвідом українців, формуванню національної самосвідомості, кращих рис характеру нашого народу: доброта, милосердя, щедрість, доброзичливість, скромність, працьовитість тощо; толерантному ставленню до інших поглядів, культур, звичаїв.

Україна, її державотворчі цінності, виховання громадянських почуттів – ці елементи змісту є першорядними, що задають мету реалізації програми. Видатні постаті, відомі люди, патріотично спрямовані, що вміють переборювати життєві труднощі і йдуть до власної мети, – стають зразком для вироблення в учнів власних життєвих стратегій.

Порівняно з попереднім варіантом предмета питома вага етико-правової тематики третьокласників більша, що дозволить у 5–6-х класах логічно вводити новий курс етичного спрямування.

У змісті предмета, крім **раціонально-понятійних компонентів**, широко представлено **емоційні**, що передбачають оцінку діяльність учнів, вибіркоче ставлення до об'єкта діяльності, самовираження, самооцінку, відгук на почуте і побачене тощо.

Конкретні знання постають як засіб пізнання світу і життєтворчості, а не як кінцева мета. Тому основним завданням є забезпечення активної позиції учня у набутті особистісних цінностей. А через них – суспільнозначущих.

Формування особистісно значущої картини світу здійснюється за рахунок максимальної опори на життєвий досвід, який розвивається у процесі взаємодії учня з навколишнім світом. Це стає можливим лише за умови створення такого соціокультурного середовища, в якому учні мають змогу пропустити через себе норми, приписи, правила, які прийняті в суспільному житті.

Тому важливо практикувати розгляд світу і його подій з різних точок зору, з різних рольових позицій: свідка подій; учасника; того, хто сумнівається; того, хто не сумнівається; історика; учня; вчителя; директора та ін.

Постійна зміна ролей зумовлює широту поглядів на світ людей, вчинків, поведінки, дозволяє їх розглядати як взаємозумовлені, залежні одне від одного, створює умови для координації різних позицій.

Важливо всіляко заохочувати звернення учня до власного "Я", до використання життєвого досвіду, до проб, подолання труднощів, творення нового знання.

Формування суб'єктної позиції учня, яка є домінуючою тенденцією в освіті, розглядаємо не тільки з точки зору досягнень цілей, а й в широкому соціокультурному контексті. Так, набуті учнем у навчанні здатності прогнозувати наслідки своєї поведінки, шукати нові способи розв'язання проблем, мати власну точку зору – переносяться потім на життєві обставини.

Мотиваційне підкріплення навчання учні одержать, якщо вони матимуть змогу бути почутими, коли переживатимуть ситуації успіху, будуть поставлені в ситуацію вибору змісту, форм діяльності, виду завдань і партнерів для їх виконання з позицій конструкторів знань, а не пасивних спостерігачів.

Послідовне мотивування кожного етапу уроку – необхідний засіб активізації дітей, збудження інтересу до навчальної діяльності. Адже чим молодший школяр, тим частіше виникає потреба в підкріпленні мети діяльності, активізації внутрішніх сил дитини в переборенні пізнавальних труднощів.

Для учителя ця вимога означає пошук опорних мотивів для конкретних учнів, питань і проблем, завдяки яким може формуватись у кожному випадку власний смисл виучуваного.

Безумовно, необхідним елементом побудови навчального процесу є підтримуюче **оцінювання діяльності учнів**, створення ситуацій успіху в процесі оволодіння програмовим матеріалом. Об'єктивність оцінки, її еквівалентність знанням дитина не завжди

може усвідомити. Учні роблять перші кроки у самопізнанні, їм властива імпульсивна активність; не завжди знання збігаються з поведінкою.

Гнучкість педагогічної позиції — одна з істотних умов проведення уроків предмета "Я у світі", оскільки спілкування з молодшими школярами потребує від учителя великого динамізму, уміння перевтілюватися, одночасно сприймати реакції всіх і кожного. Необхідно вчасно підтримувати успіхи дітей, сприяти результативному навчанню.

Предметно-тематична організація змісту допомагає школяреві найцілеспрямованіше розглянути себе у взаємозв'язку і взаємозумовленні з іншими компонентами світу в системах:

я — я; я — інша людина; я — суспільство; я — світ.

У третьому і четвертому класах зміст залежностей у кожній із названих систем ускладнюється, збагачується частка самостійності учнів у засвоєнні програмового змісту. У моделі розвитку особистості Л.С.Виготський подає ідеальну картину будь-якого пізнання: дитина рухається від залежності до самостійності. Саме такий напрям важливо методично розгорнути під час опрацювання предмета **з а п а м и**:

1) **Діагностичний** (Хто я і який я? Яким є інший? Чим відрізняється від мене? Що таке добро — зло? і т.д.). На цьому етапі робиться своєрідний зріз наявного капіталу знань учня про себе, інших, навколишній світ. Пізнати себе — цю роботу не можна передоручити іншому. Тому чим більше вправ на осмислення себе, своїх перспектив, тим гнучкішою і еластичнішою стає психіка дитини, тим успішніше вона входить у соціальні зв'язки.

2) **Функціональний** або **операційний**, коли висуваються гіпотези про об'єкт пізнання, розв'язуються прогностичні задачі; учні вступають у діалог щодо засадничих істин у системі: *я — інший, я — навколишній світ: правда — неправда, добро — зло*. Саме діяльність учня поєднує в єдине ціле множину процесів, які зумовлюють появу й функціонування нового знання, дозволяють розкрити неоднозначність впливу різноманітних умов. Тому учитель має накопичувати якомога більше прикладів таких діяльностей, які формують досвід: описати гарне в іншій людині; дати характеристику партнеру, визначити функцію об'єкта; розгорнути критичну характеристику явища, спробувати на щось подивитися з іншого боку, з іншої точки зору; передбачити різні варіанти розвитку подій тощо.

3) Етап **практичної**, а за певних умов і **творчої самореалізації учня**, оформлення компетентності у певній сфері життя. Цьому сприяють прийоми типу: Навчи мене; це презентації соціальних проектів, участь у колективних справах, іграх тощо. Як мовиться в одному із прислів'їв народів світу "Той,

кого несуть на руках, не знає, який довгий шлях до міста". Тому лише через подолання пізнавальних утруднень, проблем, пробуючи дії власні учень набуває соціального досвіду.

Названі етапи, по суті, розгорнуто в підручнику для третього класу через методичний апарат.

Наголошуємо на важливості узгодження бачень автора і учителя у прочитанні своєрідних методичних знаків.

Так, у підручнику обрано варіант подання змісту через **сюжетне розгортання**, через подію-задачу, історію вчинку, розповіді, що забезпечує наочність, зрозумілість соціальних категорій, зумовлює емоційний відгук на події, явища, факти. Для переконання учнів у важливості моральних імперативів задіяно бінарні опозиції: добрий вчинок змінює світ на краще. Злий — руйнує, нищить. Ввічливість породжує гарне ставлення; грубощі — відштовхують від себе.

Проблематизація навчального матеріалу через систему задач-ситуацій допомагає учням ув'язати розрізнені явища-деталі в широкую картину уявлень про світ, життя людини, а моральні висновки з особистісної цінності перетворити на соціально значимі.

Під час опрацювання цих текстів підручника й інших типу "Яким бути" (с. 26), "Місто навпаки" (с. 57), "Як поводитись в громадських місцях" (с. 63), "Пустощі чи правопорушення" (с. 139), "Ніхто немає права ображати людину" (с. 132–133) важко вчителю подолати спокусу моралізувати, а організувати колективне вироблення думки, висновку, норми, правила.

У цілому цей предмет за своїм методичним образом має відрізнятись від інших.

Форми і методи реалізації предмета "Я у світі" різноманітні: це, як у В.Сухомлинського, уроки-подорожі в світ природи і людської праці, різноманітна пошукова і дослідна робота, участь у народних і державних святах, відвідування храмів, музеїв, перегляд телевізійних передач, читання художньої літератури, зустрічі з цікавими людьми тощо.

Тривале спостереження уроків, співпраця з учителями, методистами дозволяє виділити типові труднощі в організації засвоєння програмового змісту.

1. У постановці мети. Найголовніше — вона мусить мати реалістичний характер і бути прийнятною учнем.

Особистісно орієнтоване спрямування освіти істотно змінює розуміння феномену цілі. Вона перестає мати форму стандарту освіченості або поведінки. Афективні цілі (співчувати, оцінювати), на відміну від когнітивних (знати, вміти), важко піддаються об'єктивізації. Їх розробка і вербалізація становлять значні труднощі для практика. Тому зразки

постановки мети до уроків наводимо в орієнтовному плануванні змісту.

Учені доводять, що мета, прийнята учнем, посилює мотивацію навчання, створює позитивний фон і утримується довше, у більшості випадків протягом усієї діяльності. Мета, яка нав'язана зовні і не сприйнята дитиною, наділена меншою мотиваційною силою, і молодший школяр швидко втрачає її.

Тому важливо після постановки мети передбачити етап її опрацювання. Зокрема, учні міркують про значення поставленої мети (навіщо; для чого потрібно; що воно дає тощо) визначають способи досягнення мети (як; яким способом); передбачають можливі труднощі в її досягненні.

Після такої роботи логічним буде завершальний етап, коли оцінні співвіднесуть мету з результатом, встановлять їх відповідність.

Відомо, що мета має досягатися адекватними методами.

2. Як показує практика, типовим недоліком у проведенні уроків є також **зловживання словесними методами**, коли ефект засвоєння змісту пов'язується із добрим розтлумаченням норми. За такого розуміння пріоритетним стає слово. А має бути "менше вчителя" – "більше учня!" Діалог – це зверненість до іншого, жива взаємодія, яка породжує партнерські стосунки.

Для вчителя важливим стає вміння розподіляти активність – свою власну і учнів шляхом розгортання різних видів діалогічних форм.

Домінуюча ж позиція вчителя знижує навчально-виховний ефект, не залишає часу на обдумування,

нав'язує учням свою точку зору, ігнорує активність учня.

Натомість і зміст, і методи його опрацювання мають актуалізувати рефлексивні шари свідомості учня, спрямувати кожного прагнути більшого: більше знати, читати, уміти.

Учитель віднайде такі прийоми роботи в методичному апараті підручника. Їх необхідно колекціонувати, випробовувати, створюючи образ предмета, який і в змісті, і в процесі містить мотивацію до дії, спонукає до партнерських взаємин, у спільній роботі до самовираження в різних формах активності.

Такими можуть бути завдання типу:

- Придумайте іншу кінцівку цієї історії...
- Візьміть інтерв'ю в учня, який...
- Знайдіть докази "за" і "проти"...
- Висуньте припущення про те, що могло б статися, якби...
- Зробіть діараму улюбленої сцени на столі...
- Перелічіть причини, чому сподобалось і чому не сподобалось...
- Організуйте аукціон добрих справ...
- Придумайте нове призначення для...
- Напишіть оголошення про...
- Придумайте рекламу...
- Пошійте костюм для улюбленого героя.
- Придумайте автомобіль для улюбленого героя.

Нижче представлені можливі структурування змісту, постановка цілей у співвіднесенні з вимогами до навчальних досягнень, а також перелік видів діяльності і стислий методичний коментар до їх змістового наповнення.

Орієнтовне планування змісту "Я у світі"

№ уроку. Дата проведення	Тема	Мета і завдання	Корективи вчителя
1	2	3	4
1	Ти у світі	Ознайомити зі змістом предмета, його основними цілями; викликати інтерес до пізнавальної діяльності, спрямованої на пізнання й усвідомлення себе як людини, громадянина України; стимулювати прагнення до висловлення самостійних думок; активність у діяльності	
2	Людина – частина природи і суспільства	Розширювати уявлення про людину як частину природи і суспільства; розвивати спостережливість, винахідливість, прагнення до самостійних думок; стимулювати ініціативу, інтерес до пізнання людини у різних вимірах; спонукати до участі у дискусії, до обміну думками	
3	Школа вчить як на світі жити. Правила поведінки учня. Ставлення до вчителя	Продовжити формувати позитивне ставлення до школи і навчання, стимулювати вияви пізнавального інтересу; заохочувати активне і свідоме нагромадження поведінкових стереотипів культурного поведіння у школі; викликати інтерес і повагу до праці вчителя	
4	Україна – держава освічених людей	Формувати уявлення про Україну як державу освічених людей; розвивати прагнення до успіху в навчанні; випробовувати способи ефективної навчальної діяльності	
5	Людське "Я". Характер людини	Розширювати і збагачувати уявлення учнів про людське в людині; вчити бути самокритичним, оцінювати вчинки свої і інших; переконувати	

1	2	3	4
		в перевагах добрих вчинків і намірів над злими й недобрими; вправляти у виявах позитивних рис характеру; заохочувати приязне ставлення до однокласників	
6	Зовнішність. Акуратність	З'ясувати сутність понять "зовнішність", "акуратність"; формувати потребу стежити за зовнішнім виглядом; оволодівати вміннями самостійно тримати в порядку свій одяг	
7	Про працелюбних і лінивих	Продовжувати формувати в учнів уявлення, що праця є першоосновою життя для людини; з'ясування сутності понять "працьовита людина", "лінива людина"; складання колективного листа з побажаннями; встановлення причинно-наслідкових зв'язків між учинками дітей та настроєм батьків	
8	Досягнення успіху. Умови успіху	Формувати поняття про успіх як мету життєтворчості; спрямувати учнів на вироблення якостей характеру, необхідних для успіху (працьовитість, наполегливість, зібраність, звички контролювати себе); стимулювати прагнення до переборення перешкод, завершення завдання	
9	Людина серед людей. Сім'я. Обов'язки в сім'ї. Ставлення до старших	Розширити і поглибити поняття про сім'ю, членів сім'ї, їхні обов'язки; виховувати повагу і шанобливе ставлення до членів сім'ї, бажання допомагати батькам	
10	Правила поведінки в громадських місцях	Упорядкувати і розширити досвід учнів про правила поведінки в громадських місцях; розвивати спостережливість, заохочувати емоційний відгук на зразки позитивної і негативної поведінки; виховувати прагнення наслідувати зразки культурної поведінки, приязних і ввічливих стосунків між людьми	
11	Продовження теми і мети попереднього уроку		
12	Уроки чемності	Формування етичних звичок; засвоєння словничка етичних слів; виховання шанобливого ставлення до старших членів родини та чужих людей; ознайомлення учнів із вимогами до усного мовлення (чистота, виразність, чіткість); виявлення дітьми недоліків у власному мовленні (зайві слова, слова-паразити); виховання любові до рідної мови	
13	Про дружбу і товаришування	Узагальнити уявлення учнів про дружбу і товаришування; формувати досвід дружніх стосунків між учнями	
14	Людські чесноти: справедливість, ввічливість, подільчівість, доброта, працьовитість	Узагальнити уявлення і досвід учнів у розумінні конкретних людських чеснот; формувати бажання поводитися справедливо, ввічливо, делікатно, бути добрим, працьовитим, подільчивим; засуджувати зло, насилля, несправедливість, грубощі, лінощі, жорстокість, брехливість; стимулювати бажання помічати, оцінювати вияви позитивних рис поведінки, переконувати у перевагах гарних вчинків	
15, 16	Продовження теми і мети попереднього уроку. Узагальнення з теми		
17	Твоя країна – Україна. Символи держави	Формування уявлення про країну; ознайомлення з найвідомішими містами, найбільшими річками України; розширення та уточнення знань учнів про Державні символи України; виховання патріотичних почуттів; формування навичок поведіння під час урочистих подій	
18	Продовження теми і мети попереднього уроку		
19, 20, 21	Правила життя в суспільстві. Основні правопорушення, поширені серед дітей	Уточнити і розширити уявлення учнів про правопорушення, поширені серед дітей, можливі наслідки і відповідальність; виховувати негативне ставлення до обману, фактів крадіжки, втечі з дому; формувати протидію непослуху, недотриманню даного слова, підслухуванню, підгляданню тощо	
22, 23	Про доброту і милосердя. Ніхто не має права ображати людину	З'ясування змісту понять "добрий", "милосердний", "співчутливий"; аналіз ситуації морального вибору; формування в учнів уявлення про Декларацію прав дитини; облаштування в класі куточка добрих справ	

МЕТОДИКА НАВЧАННЯ

1	2	3	4
24, 25	Україна. Культура рідного краю	Упорядкувати й збагатити уявлення учнів про культурні скарби України; літературні, архітектурні об'єкти культури, музеї, народні традиції; виховувати почуття причетності до духовної спадщини багатьох поколінь; формувати інтерес до пізнання історії, колекціонування вражень від відвідування пам'яток культури	
26	Основний закон держави. Правила та обов'язки громадянина. Обов'язки батьків та дітей	Формування в учнів уявлення про Декларацію прав дитини, Основний закон нашої держави; з'ясування обов'язків батьків і дітей; виховання шанобливого ставлення до батьків	
27	Де ти живеш. Рідний край	Ознайомлення з особливостями та визначними місцями свого міста/села; організація колективного обговорення про свій рідний край; виховання любові до рідного краю; розробка проекту "відома людина нашого краю". Збагачення учнів новими знаннями про народні промисли України; встановлення особливостей національного одягу свого краю; виховання в учнів прагнення берегти, примножувати традиції українського народу; формування поняття "народний календар"; розробка проекту "народний календар"	
28,29	Славетні українці	Розширити поняття про Україну як спільноту гідних, працьовитих, талановитих людей; формувати пізнавальний інтерес, способи ефективної пізнавальної праці. Ознайомити з іменами відомих українців, які змінили світ на краще, прославили Україну. Формувати пошукові та дослідницькі уміння. Виховувати патріотичні почуття, почуття гордості за свій народ	
30,31	Пам'ятні дати. Державні і народні свята	Стимулювати бажання брати участь у народних святах, обрядових діях, відзначенні державних і народних свят	
32	Подорожуємо Україною. Особливості господарської діяльності	Узагальнити, доповнити й розширити уявлення про Україну, її територію, найбільші міста, господарську діяльність; розвивати патріотичні почуття, бажання бути корисним своїй державі	
33	Україна – європейська держава	Накопичувати факти "європейськості України", її належності до культурних традицій Європи	
34	Різноманітність народів у світі	Викликати інтерес до інформації про країни і народи, їхні культури і звичаї; виховувати толерантне ставлення до думок і культури інших народів	
35	Узагальнюючий урок		